

ŞOR TÜRKÇESİNİN SÖZ VARLIĞINDAKİ RUSÇA ÖDÜNÇLEMELER VE ALINTILAR ÜZERİNE

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALÛK AKALIN

Giriş

Kuzeydoğu Türk lehçeleri grubunda yer alan Şor Türkçesini konuşan Şorlar, Sibiryâ'nın güneybatısındaki Kemerovo'da; bu yönetim birimine bağlı Mıski, Taştagol, Novokuznetsk gibi yerleşim merkezlerinde ve Tom Mras, Kondom ırmakları kıyılarında yaşamaktadırlar. Eski Sovyetler Birliği'nde 1989 yılında yapılmış olan son nüfus sayımına göre Sovyetlerde yaşayan Şorların toplam nüfusu 16.652'dir. Bu nüfusun büyük bir bölümü Kemerovo yönetim biriminde yaşamaktadır. Bu yönetim biriminde yaşayan Şorların nüfusu 12.585'tir.

Bu yüzyılın başlarında Tom ve Mras ırmakları kıyılarında oturan Şorların ağızına dayalı olarak bir yazı dilinin kurulduğunu görürüz. Başlangıçta, Altay Ruhanî Dinî Misyonu'ndaki Rus misyonerlerinin Şor diline uyarladıkları Kiril alfabesini kullanan Şorlar, 1927'de bazı değişikliklerle yeni bir Kiril kökenli alfabe kullanmağa başlamışlarsa da 1930'da Lâtin alfabesine geçmişlerdir. 1938'de Şorlar son defa yeniden Kiril kökenli alfabe kabul etmişlerdir. Şor yazı dilinin varlığını sürdürdüğü bu yıllarda Şorca pek çok eser yayımlanmıştır. Bazı Rus klâsikleri Şorcaya çevrilmiş, Şor şair ve yazarlarının şiirleri, hikâyeleri, halk ağızından derlenmiş destan ve masalları yayımlanmıştır. *Nadejda N. Drenkova*'nın Şorların dili ve folkloru üzerindeki çalışmalarının sonucunda 1940'ta *Şor Folkloru*, 1941'de ise *Şor Grameri* yayımlanır.

1939'da Dağlık Şoriya'nın özerkliğinin kaldırılmasından ve Rusçanın yaygınlık kazanmasından sonra Şor Türkçesinin kullanım alanı gittikçe daralmış, 1944'ten sonra da sonra da Şor yazı dili tamamen ortadan kalkmıştır. Bu durum 1991'e kadar sürmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Şorlar ana dillerini yeniden canlandırmak ve yazı dili hâline getirmek için çalışmalara başlamışlardır. İlkokullar için alfabe kitapları yayımlanmış, birkaç şiir kitabı çıkmıştır. Ayrıca *Tugan Çer* adıyla bir gazete ve *Elim* adıyla da bir dergi yayımlanmağa başlamıştır. Bu gazete ve dergide Şorlarla ve Teletlerle ilgili haberler, yazılar Rusça veya Şorca olarak yayımlanmaktadır.

Başlangıçta Hakasçanın bir ağızı iken bu yüzyılın başlarında yazı dili olma özelliğini

kazanan Şor Türkçesinin söz varlığına ilişkin ilk verileri *Lazar Z. Budagov*'un, *Vasiliy İvanoviç Verbitskiy*'in ve *Wilhelm Radloff*'un sözlüklerinde buluruz.

Lazar Z. Budagov, *Сравнительный Словарь Турецко-Татарских Наречий* [St. Petersburg, I. c. 1869; II. c. 1871] adlı sözlüğüne tarihi Türk lehçelerinin yanı sıra yaşayan Türk lehçelerinden de kelimeler almıştır. Budagov'un bu eserinde Sibiry'a'da yaşayan Türk topluluklarının söz varlığından alınmış kelimeler de bulunmaktadır. Budagov'un, sözlüğü hazırlarken *Radloff*'un *Proben*'inin I. ve II. ciltlerinden de yararlandığı bilinmektedir.

Altay misyonunda çalışan *V. İ. Verbitskiy*, otuz yıllık çalışmasının ürünü *Словарь Алтайского и Аладагского Наречий Тюркского Языка (Türk Dilinin Altay ve Aladağ Diyalektleri Sözlüğü)* [Kazan, 1884] adlı eserinde Altay bölgesinde yaşayan Türk topluluklarının söz varlığından derlenmiş kelimelere yer vermiştir. Sözlükte Aladağ olarak adlandırılan diyalekt içerisinde Şor söz varlığına ait kelimeler de bulunmaktadır. Yıllar sonra, *M.A. Abdrahmanov* ve *E.F. Çispiyakov*, *Verbitskiy* sözlüğünde yer alan Şorca kelimeleri topluca yayımlamışlardır. (Шорская Лексика в Словаре Алтайского и Аладагского Наречий Тюркского Языка В. Вербицкого, Государственный Педагогический Институт, Кемерово, 1968, S. 14, ss. 150-167).

Wilhelm Radloff, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin söz varlığını içine alan tanınmış sözlüğü *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* [1899-1911]'de Şor Türkçesinden kelimelere de yer vermiştir. Başlangıçta, bu sözlüğü *Proben*'deki metinlerde geçen kelimelerin açıklaması olabilecek şekilde hazırlamayı düşünen *Radloff*, daha sonra yazılı kaynaklardan ve tarihî yazı dillerinin bazılarından aldığı kelimelerle sözlüğü genişletmiştir. *Radloff* sözlüğünde yer alan Şorca kelimelerin neredeyse tamamı *Proben*'deki Şorlara ait metinlerde geçmektedir. Anlamının yanı sıra, pek çok kelime *Proben*'de içinde geçtiği cümle ile birlikte verilmiştir.

Bu arada, Şor çocuklarının Rusçayı daha kolay öğrenmeleri için hazırlanan Rusça-Şorca sözlüğü de anmak gerekir (М. Г. Старвули, С. С. Филиппов, В. М. Чиспьяков, С.В.Янович; Русско-Шорский Словарь *Şorların Paçançı Şkollarına*, Новосибирск, 1940).

Sözlükçülük açısından önemli bir gelişme ise 1993'te *Nadejda N. Kurpeşko Tannagaşeva* ile *Ya. Fedor Aponkin*'in Şorca-Rusça ve Rusça-Şorca sözlüğü yayımlamalarıdır. (Н.Н. Курпешко-Таннагашева, Я. Ф. Апонькин, Шорско-Русский и Русско-Шорский Словарь Шор-Казак Пазок Казак-Шор Үргедиг

Сөзтүк, Кемерово, 1993, 149 s.). Sözlük Şorlar ve dilleri ile ilgili genel bilgilerin yer aldığı bir giriş bölümü (ss. 3-9) ile başlamaktadır. Sözlüğün kullanılışı ile ilgili açıklamalardan ve kısaltmalardan sonra (ss. 10-12) Şorca-Rusça (ss. 13-74) ve Rusça-Şorca (75-147) sözlük bölümleri gelmektedir. Sözlükte yaklaşık dört bin kelime bulunmaktadır.

Bu sözlüğün malzemesini esas alarak hazırladığımız *Şor Sözlüğü* ise 1995'te Adana'da yayımlanmıştır (*Nadejda N. Kurpeşko Tannagaşeva, Şükrü Halûk Akalın; Şor Sözlüğü*, Türkoloji Araştırmaları Yayını, Adana 1995, VIII+141 s.). Sözlükte 3917 madde başı vardır. Sözlüğün bu yayımına Tannagaşeva ile Aponkin'in sözlüğünde olmayan bazı kelimelerle, Şor Türkçesinin yapım ve çekim ekleri eklenmiştir. Kelimelerin karşılığının verilmesinin yanı sıra anlamın daha açık bir şekilde ortaya konulması için Şor atasözleri, deyimleri ve Şorca çeşitli örnek cümleler de açıklamalara alınmıştır. Rusça kelimelerden sadece ses değişikliğine uğramış olanlardan bazıları sözlüğe alınmıştır. Sözlüğün sonunda (ss. 127-141) Şor ağızlarının kısa bir grameri de yer almaktadır.

Şor Türkçesinin söz varlığını ortaya koymak amacıyla Çukurova Üniversitesi'nde bir araştırma projesi yürütülmüştür¹. Bu araştırma projesi hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

Araştırmanın ilk aşamasında Şor Türkçesiyle yazılmış metinlerin büyük bir bölümü bilgisayara yüklenmiştir. Çalışmamıza Şor Türkçesi ile yazılmış eserlerden elde edebildiklerimizin tamamını bilgisayara kaydetmekle başladık. *W. Radloff*'un *Proben*'inde yer alan Şorlarla ilgili metinlerden başlayarak, *N.P. Durenkova*'nın *Шорский Фольклор* adlı eserindeki metinler, *F. Çispiyakov*'un şiirleri, *G.F. Babuşkin*'in derlediği Şor masalları, 1992 yazında bu bölgeye yaptığımız araştırma gezisi sırasında şahsen derlediğimiz masal ve destanlar, ulaşabildiğimiz diğer eserlerdeki metinlerin tamamı bilgisayara yüklenmiştir. Metinlerdeki kelimeler *dizin programıyla* alfabetik olarak sıralanmış ve kelimelerin anlamları verilmiştir.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde kelimeler, başta *W. Radloff*'un ünlü sözlüğü *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte* olmak üzere *N.A.Baskakov* ile *A.İ.İnkijekova-Grekul*'un birlikte hazırladıkları *Хакасско-Русский Словарь*, *E.V. Sevortyan*'ın *Етимологический Словарь Тюркских Языков*, *M.Räsänen*'in *Versuch*

¹ Şor Türkçesinin söz varlığı ile ilgili olarak yaptığımız çalışmalara destek sağlayan *Çukurova Üniversitesi Araştırma Fonu*'na teşekkür etmeyi borç biliyoruz. Bu yazımızın yanı sıra bu konuyla ilgili olarak yakındayayımlanacak olan çalışmalarımız, *ÇÜ Araştırma Fonu*'nun desteğiyle gerçekleşmiştir.

Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen sözlükleri olmak üzere pek çok sözlükle karşılaştırılmış ve elden geldiğince kelimelerin kökenleri aydınlatılmağa çalışılmıştır. Şor Türkçesindeki alıntı kelimeler belirlenmeğe çalışılmıştır. Böylece Şor Türkçesinin söz varlığını oluşturan katmanlar ortaya konulmağa çalışılmıştır.

Araştırmanın sonucunda, Şor Türkçesinin özellikle bitki adları, hayvan adları, ağaçtan yapılmış çeşitli ev eşyası ile ilgili adlar, ağaççılık terimleri yönünden son derece zengin bir Türk lehçesi olduğu ortaya çıkmıştır. Bitki adları, hayvan adları, giyecek adları, yiyecek adları gibi çeşitli adlandırmaların da ayrı ayrı sözlükleri hazırlanacaktır.

Çalışmanın bir başka yönü ise, Şor Türkçesinin söz varlığına ilişkin çeşitli özellikleri belirleyebilmektir. Söz varlığını oluşturan katmanlar, kelimelerin kökenleri, terimler, deyimler, kalıp sözler, konuşma kalıpları, bu araştırmayla ortaya konulmuştur. Bu araştırmanın sonuçları kitap, makale ve bildiri olarak yayımlanacaktır.

Şor Türkçesinin söz varlığı, birkaç katmandan meydana gelir. Bu katmanlar içerisinde, Moğolcadan geçmiş kelimeler ile Samoyed ve Ket dillerinden alınmış kelimeler ve bazı ekler yer alır. Çince, Arapça ve Farsça kökenli birkaç kelime de diğer lehçeler veya diller aracılığıyla Şor Türkçesine geçmiştir. Sibirya'nın Ruslar tarafından işgalinden başlayarak günümüze kadar olan dönem içerisinde Rusçadan alınan kelimelerin miktarı da azımsanamayacak ölçüdedir. Ancak, Şor söz varlığı incelendiğinde pek çok kelimenin Türkçe kökenli olduğu görülür. Bu durum, Şor Türkçesinin söz varlığındaki ana katmanın Türk dili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şor Türkçesinin söz varlığının temelini oluşturan Türkçe kökenli kelimelerle ilgili araştırma sonuçlarının bir özetini 2-4 Nisan 1996 tarihlerinde İstanbul'da Marmara Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin düzenlediği *Uluslar Arası Sibirya Semineri*'ne bildiri olarak sunmuştuk. Yine aynı yıl Ankara'daki Türk Dil Kurumu'nun düzenlediği *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*'na sunduğumuz bir bildiride de Şor Türkçesindeki birleşik fiilleri ele almıştık. Bu yazımızda ise Şor Türkçesinin söz varlığı içerisindeki Rusça kökenli alıntı ve ödünçleme kelimeler üzerinde duracağız.

Moğolca, Çince, Arapça, Farsça kökenli kelimeler *kulakla alıntı (emprunt auditif)* [Banguoğlu, 143] olduğu için bu kelimelerde birtakım ses değişiklikleri görülebilir. Alıntı yapılan dili tanıma oranının düşük olması, kelimenin değişik oranlarda sesçe, anlamca veya hem sesçe hem de anlamca değişikliğe uğramasına sebep olmaktadır. [Karaağaç, 505]. **nançı** 'dost, arkadaş' <Mo. *namçi*; **kayran** 'sevgili' <Mo. *xayra*, Manç. *xayran*; **magat** 'çok, pek, gayet' <Mo. *magat* 'doğru, gerçek'; **piçik** 'mektup; alfabe kitabı' <Mo. *biçik* = Uyg. *bitig*; **abakkay** ~ **abakay** 'karı, eş' <Mo. *abakay*; **anmar**

'ambar' <<Far. *anbâr*; **oraza** 'oruç' <<Far. *rûze*; **divan** 'sedir' <<Far. *dîvân*; **kat** 'kâğıt' <<Far. *kâgez*; **Kuday** 'Tanrı' <<Far. *hudâ*; **mazar** 'pazar' <Far. *bâzâr*; **molat** 'çelik' <Far. *pûlâd*; **kalık** 'halk' <<Ar. *halk*; **izep** 'cep' <<Ar. *ceyb*; **agıl** 'akıl' <Ar. *'akl*; **şın** 'gerçek, doğru' <<Çin. *chên*; **çon** 'toplum, topluluk, halk' <<Çin. *cûn* 'köy'. Yazı dili öncesi dönemde de birkaç Rusça kelime ses değişikliğine uğrayarak geçmiştir. **ostol** ~ **ustol** 'masa' < *cmol*; **kiliş** 'anahtar' < *ключ*; **sappok** 'çizme' < *canoz*. Radloff'un ünlü eseri *Proben*'in birinci cildinde yer alan Şorlardan derlenmiş metinlerde Rusça kökenli kelimelerin oranı %1'in altındadır. Söz gelimi, **ostol** 'masa' kelimesi, metinlerde 7 defa [KP, 140., 227., 266., 288., 303., 307., 494. satırlar], **sappok** 'çizme' kelimesi ise, bir defa [KP, 16. Satır] geçmektedir.

Başka milletlerle, başka kültürlerle ilişki kuran her milletin diline yabancı kelimelerin yabancı gramer şekillerinin girmesi doğaldır. Her millet kendisinden farklı tarihî ve coğrafi ortamlarda yaşayan, farklı bilgilenme yollarından geçmiş bir başka topluluktan, akraba veya komşu kavimlerden bir şeyler öğrenir. Öğrendiği kavramların, tanıdığı varlıkların adlarını da kendi diline taşır. Temelinde öğrenmenin, bilgilenmenin bulunduğu bu alıntılar *bilgi alıntıları* olarak adlandırılmaktadır. Bilgilenmenin bir sonucu olan bu alıntılar yanında, kişi ve toplulukların, başka kişi ve topluluklardan bilgilenme ve öğrenme olmaksızın alıntılar yaptıkları da görülmektedir. Birden çok kavmin aynı siyasî ve coğrafi birlik içinde yaşadıkları yer ve zamanlarda gördüğümüz işgal edilen ve yönetilenin temsil ettiği *alt katman dili* ile işgal edenin veya yönetenin temsil ettiği *üst katman dili* arasındaki alıntılar ise genellikle siyasî ve iktisadî üstünlük, yönetici-yönetilen ilişkisi, özentî ve modalaşma gibi dil dışı olaylar söz konusudur. Bu alıntılar *özentî alıntıları* olarak adlandırılır. *Alt katman dili*, *üst katman diline* ancak bilgi alıntıları verebilirken, *üst katman dili alt katman diline* hem bilgi alıntıları hem de özentî alıntıları sokar. [Karaağaç, 499].

Şor Türkçesi ile Rusça arasındaki kelime alışverişi ilişkisi bu tür alıntılara iyi örnektir. Türk lehçelerinden pek çok kelime alan Rusça, gerek Çarlık döneminde gerek Sovyet döneminde yönetimi altında bulunan Türk topluluklarının söz varlığına değişik oranlarda kelimeler sokmuştur. Bunda *iki dilliliğin* önemli bir payı vardır. Konuyu Şorlar açısından ele alacak olursak, Sibiryâ'nın Rus Kazakları tarafından işgalinden sonra Şorların söz varlığında Rusça kelimeler görülmeye başlamıştır. Zamanla Şor Türkçesinin yanı sıra Rusça da Şorlar için bir iletişim aracı hâline gelmiştir. Özellikle, Sovyetler Birliği döneminde açılan *Sovyet dili Rusça* kampanyası, Şorlarla birlikte pek çok Türk topluluğunu *iki dilli* hâle getirmiştir. Böyle bir durumda Rusçadan Şor Türkçesine

kelime akını başlamıştır. Şor Türkçesinin söz varlığındaki Rusça kelimelerin artışı, Şor Türkçesinin kullanılışıyla ters orantılıdır. Şorların ana dillerini kullanım oranı azaldıkça, söz varlığındaki Rusça alıntılar ve ödünçlemeler artmıştır.

Bu yüzyılın başlarında oluşturulan ve 1944 yılına kadar süren yazı dili döneminde Şor Türkçesine Rusçadan pek çok kelime geçmiştir. Yazı yoluyla yapılan bu göz alıntılarında (*emprunt visuel*) daha az ses ve anlam değişikliği görülür. [Banguoğlu, 143]. Aynı yazıyı kullanan ve neredeyse ikinci ana dil durumuna gelmiş olan Rusçadan yapılan bu ödünçlemeler, genellikle Rusçadaki özgün şekilleriyle kullanılmıştır. Rusça kelimelerin kullanımında genellikle Rusça vurguya da uyulduğu görülmektedir. Dırenkova'nın 1940 yılında yayımlanan *Şor Folkloru* adlı kitabındaki halk ağzından derlenen metinlerde Rusça alıntılarının oranı düşüktür. Aynı eserde Sovyet ideolojisi doğrultusunda yazılan şiirlerde Rusça alıntılar halk ağzından derlenen metinlere göre biraz daha fazladır. Ancak, Rus klâsiklerinden yapılan çevirilerde Rusça alıntılarının fazla olduğu görülür, 1991'den sonra yayımlanmağa başlanan Şorca kitaplarda ise Rusça kelimelerin çok daha arttığı görülmektedir. Tarama çalışmalarımız sırasında en fazla Rusça alıntı ve ödünçleme, 1991 sonrasında yayımlanan Şorca metinlerde tespit edilmiştir.

Şor Türkçesinin söz varlığında yer aldığını belirlediğimiz Rusça alıntılarını ve ödünçlemeleri özelliklerine göre gruplandırarak birkaç örnekle ele alacağız. Örneklerde görüleceği gibi kelimelerden bazıları Rusça ile aynı dil ailesinde bulunan Batı dillerinde veya Rusçanın kelime alışverişi yaptığı diğer dillerde de kullanılmaktadır. Hint-Avrupa dil ailesindeki dillerin söz varlığında değişik ses ve şekillerde bulunan bu kelimeler, Şor Türkçesine Rusça aracılığıyla geçmiştir. Bu sebeple bu kelimeler de Rusça alıntı veya ödünçleme olarak değerlendirilmektedir.

1. Herhangi bir değişikliğe uğramadan Rusçadan geçen kelimeler (Rusça ödünçlemeler)

Özellikle yakın dönem metinlerinde çok sık rastlanan bu kelimelere birkaç örnek vermek istiyoruz. Bu kelimelerde Rusçanın hem yazı hem de ses özellikleri korunmuştur. Kelimelerin söylenişi Rusçada olduğu gibidir. Bu gruptaki kelimelerin Rusça özgün şekillerinde bulunan Ъ ve Ы işaretleri, Şor Türkçesinde kullanılışları sırasında varlıklarını korumuşlardır. İki dilliliğin etkisiyle verici dil Rusçanın ses, şekil ve anlam özelliklerine göre Şor Türkçesinde kullanılan bu türdeki kelimeler birer alıntı değil, ödünçlemedir.

adres ‘adres’ <Rus. адрес *Maga pozıñınıñ adrezıñni per.* ‘Bana kendi adresini ver.’ [RŞR, 42]

alfavit ‘alfabe’ <Rus. алфавит *Şor razıñi Kazak alfavidibe püdüriülgен.* ‘Şor yazısı Rus alfabesiyle meydana getirilmiştir.’ [RŞR, 90]

apteka ‘eczane’ <Rus. аптека [RŞF, 68]

armiya ‘ordu’ <Rus. армия [UŞY, 119] Şor Türkçesinde ordu için **şerig** kelimesi varken **armiya** kullanılmaktadır.

bol'nitsa ‘hastane’ <Rus. больница [UŞY, 131]. Şor Türkçesinde hastane için **emnetçen emi** kelimesi varken **bol'nitsa** kullanılmaktadır.

čas ‘saat’ <Rus. час *Kañçençi ças? Üş ças.* ‘Saat kaç? Saat üç.’ [RŞR, 61]

çislo ‘tarih, gün; günün tarihi’ <Rus. число *Püün kaydıñ çislo?* ‘Bugün günlerden ne?’ [RŞR, 92]

xlopok ‘pamuk’ <Rus. хлопок [RŞR, 77]. Şor Türkçesinde pamuk için **tabı** kelimesi varken **xlopok** kullanılmaktadır.

istoriya ‘tarih’ <Rus. история [RŞR, 78]

klass ‘sınıf’ <Rus. класс *Meñ kışçağım altınçı klassta ürgença.* ‘Benim kızım altıncı sınıfta okuyor.’ [RŞR, 38]

kniga ‘kitap’ <Rus. книга *Knigalardı ogannarga peraar.* ‘Kitapları oğlanlara veriniz.’ [RŞR, 48]. Şor Türkçesinde kitap için **nom** kelimesi varken **kniga** kullanılabilmektedir.

kreslo ‘koltuk’ <Rus. кресло *Kresloga odur salaar.* ‘Koltuğa oturunuz.’ [RŞR, 54]

kuhnya ‘mutfak’ <Rus. кухня *Pıçaktı kuhnyaga apar sal.* ‘Bıçağı mutfağa götür.’ [RŞR, 48]

kuznitsa ‘demirci dükkânı’ <Rus. кузница [UŞY, 66]

ruda ‘maden filizi’ <Rus. руда [RŞR, 80]

rudnik ‘maden ocağı’ <Rus. рудник [RŞR, 36]

tarelka ‘tabak, yemek tabağı’ <Rus. тарелка [RŞR, 48]

urok ‘ders’ <Rus. урок *Urok togus çasta pajalça.* ‘Ders saat dokuzda başlıyor.’ [RŞR, 63]

varene ‘reçel’ <Rus. варенье *Men varane alarga sanaçam.* ‘Ben reçel almak istiyorum.’ [RŞR, 75]

yablok ‘elma’ <Rus. яблoк [RŞR, 52]

zanyatiya ‘dersler, çalışmalar’ <Rus. занятия (çok.) *Zanyatiyalar kaçan pajalarlar?* ‘Dersler ne zaman başlayacak?’ [RŞR, 58]

2. Ses olaylarına uğrayarak Rusçadan geçen kelimeler

Yabancı kelimeler, verici dilin ses yapısıyla bir dilin söz varlığına girebildiği gibi, alıcı dilin ses yapısıyla da söz varlığına katılabilirler. Böylece kelimeler ses özelliği bakımından girdikleri dilin yapısına uygun hâle gelirler. Uygun hâle gelmenin derecesini, alınma şartları belirler. Hem bilgi, hem özentü alıntılarında, alıntının yapıldığı zaman ve yer, alıntıyı yapan kişi veya topluluğun niteliği, alıcı ve verici dillerin ses yapılarındaki ve anlam örgülerindeki yakınlık veya uzaklıklar ve benzeri şartlar, alıntılarının niteliğini belirler. Ses, şekil ve anlam bakımından alıcı dilin özelliklerine göre çeşitli derecelerde değişikliklere uğrayan bu kelimeler, birer *melez kelime*dir [Karaağaç, 504]. Bunları *alın-tı kelimeler* olarak kabul etmekteyiz.

2.1. Ünlülerle ilgili ses olayları

2.1.1. Ünlü değişmelerinin görüldüğü kelimeler

2.1.1.1. /a/ > /e/

bulke ‘francala’ <Rus. Булка [RŞR, 76]

lepöşke ‘pide, bazlama’ <Rus. лепешка [RŞR, 74]

staken ‘bardak’ <Rus. стакан [UŞY, 48]

sumke ‘çanta’ <Rus. сумка *Меең sumkem kayda?* ‘Benim çantam nerede?’ [RŞR, 57]

2.1.1.2. /a/ > /i/

lapşı ‘erişte; erişte çorbası’ <Rus. лапша [RŞR, 74]

2.1.1.3. /i/ > /e/

çaynek ‘çaydanlık’ <Rus. чайник [RŞR, 49]

sanke ‘küçük kızak’ <Rus. санки [UŞY, 111]

sutke ‘yirmi dört saat, günün yirmi dört saati’ <Rus. сутки [RŞR, 61]

2.1.1.4. Rusçadaki vurguya bağlı olarak meydana gelen ünlü değişimleri

Rusçada kelimelerdeki vurgusuz /o/, söyleyişte /a/ olarak kullanılmaktadır. Vurgusuz /o/ bulunan bazı Rusçakelimeler Şor Türkçesinde Rusçadaki özgün şekilleriyle yazılmakta ve Rusça şekline göre söylenilmektedir. Bununla ilgili örnekler 1. maddede verilmiştir. Bazı kelimelerin yazılışında ise söyleyiş esas alınarak kelimedeki vurgusuz /o/, /a/ olarak yazılmaktadır. Böylece Rusça kelimedeki yazılış ile söyleyiş arasındaki fark, kelimenin Şor Türkçesinde kullanılış sırasında ortadan kalkmaktadır.

atvet ‘cevap’ < Rus. ответ *Noodaη aara sen atvet perdiη?* ‘Neden sen cevap verdin?’ [RŞR, 57]

kanke ‘paten’ < Rus. коньки [UŞY, 110]

marköp ‘havuç’ < Rus. морковь [RŞR, 74]

patlök ‘tavan’ < Rus. потолок [UŞY, 56]

saçinenie ‘eser’ < Rus. сочинение *Pozuηηηη saçinenieηni kaçan pererziη?* ‘Kendi eserini ne zaman vereceksin?’ [RŞR, 59]

2.1.2. Ünlü düşmesinin görüldüğü kelimeler

Rusçadan alınma kelimelerin bazılarında ünlü düşmesi olayı görülmektedir. Düşen ünlüler orta hece veya kelime sonu ünlüleridir.

kapsta ‘lahana’ < Rus. капуста [RŞR, 74]

nedle ‘hafta’ < Rus. неделя *Püün nedleniη kaydıη küni?* ‘Bugün haftanın hangi günü?’ [RŞR, 61]

pasek ‘kovan, arı kovanı’ < Rus. пасека [UŞY, 28; RŞR, 85]

patlök ‘tavan’ < Rus. потолок [UŞY, 56]

minut ‘dakika’ < Rus. минута [RŞR, 61]

sekund ‘saniye’ < Rus. секунда [RŞR, 61]

2.1.3. Ünlü türemesinin görüldüğü kelimeler

Rusçadan alınma kelimelerin bir kısmında ünlü türemesi olayı görülmektedir. Bunlar arasında ön seste türeme ile ilgili örnekler olduğu gibi, son seste türeme ile ilgili örnekler de vardır.

otpuska ‘izin, yıllık izin’ < Rus. отпуска *Açam otpuskaga negeçimme meeη tuηη-*

malarımına kelça. ‘Ağabeyim yıllık izne yengemle, küçük kardeşlerimle geliyor.’ [UŞY, 120]

ispişke ‘vestiyer, portmanto’ < Rus. спичка ‘kibrit çöpü’ [UŞY, 48]

ostol ‘masal’ < Rus. стол *Ezenneştiler / Ostol tartıtlar* ‘Selâmlaştılar/Masa çektiler (Hazırladılar) [KP, 494. satır]; *Ostolga ottur* ‘Masaya otur’ [KP, 307. satır]; *Pardı, kirdi / Ostol tarttı / Tabak saldı* ‘Gitti, girdi / Masa hazırladı / Yemek koydu’ [KP, 227. satır]; *Peçezi ostol tarttı* ‘Ablası masa hazırladı’ [KP, 303. satır]. Radloff’un *Proben*’inden alınan bu örneklerde kelime ön seste /o/ türemesiyle kullanılmaktadır. Drenkova’nın *Şor Folkloru*’nda ve daha sonra yayımlanan eserlerde ise kelime ön seste türeme olmadan kullanılmıştır: *Altın Kan adası altın stolga odurup...* ‘Altın Han babası altın masaya oturup...’ [ŞF, 14]; *Anıñ soonda pılar iigele altın stolga odurdılar!* ‘Ondan sonra bunlar ikisi altın masaya oturdular’ (ŞF. 163; *Stolga kelaar, oduraar!*) ‘Masaya geliniz, oturunuz!’ [RŞR, 40]. Bu durum, iki dilliliğin yaygınlaşmasından sonra kelime özgün şekliyle kullanılarak bir *özenti alıntısına, ödünçlemeye* dönüşmüştür.

2.2. Ünsüzlerle ilgili ses olayları

2.2.1. Ünsüz değişimleri

Şor Türkçesinde kullanılmayan ünsüzleri taşıyan veya Şor Türkçesinde kelime başında bulunmayan ünsüzlerle başlayan Rusça alıntılarda birtakım ünsüz değişimleri görülür. Bunlardan bir kısmı ön sesteki ve son sesteki ötümlü ünsüzlerin ötümsüzleşmesi şeklinde görülen ünsüz değişimleridir. Şor Türkçesinde ötümlü ünsüzle başlayan ve biten kelimeler bulunmadığı için Rusça alıntılarının ön sesindeki ve son sesindeki ünsüzler ötümsüzleştirilerek kullanılır. Şor Türkçesinde ötümsüz karşılığı kullanılmayan bazı ötümlü ünsüzler ise bir başka ötümsüz ünsüze değişmektedir.

2.2.1.1. /b/ > /p/

pülde ‘Fincan altı, fincan tabağı’ < Rus. блюдо [UŞY, 48]

pilne ~ pline ‘bir cins yufka’ < Rus. блины [RŞR, 74; UŞY, 98]

pelet ‘bilet’ < Rus. билет [RŞR, 60]

2.2.1.2. /g/ > /k/

krede ~ kirede ‘bostan, sebze bahçesi’ < Rus. грядка ‘evlek, bahçe’ [UŞY, 110]

sapök ‘çizme’ < Rus. сапог [UŞY, 88]. Günümüz Şor metinlerinde **sapök** şeklinde kullanılan kelime *Proben*’de **sappök** şeklinde tespit edilmiştir (bk. 2.2.2.).

tverek ~ tvörek ‘süzme yoğurt; lor peyniri’ <Rus. tvorog [UŞY, 98; RŞR, 73]

2.2.1.3. /d/ > /t/

möt ‘bal’ <Rus. мед *İzig süt mötpe iş.* ‘Sıcak sütlü balla iç.’ [RŞR, 66]. Şor Türkçesinde bal için **pal** kelimesi varken, **möt** bir özentî alıntısı olarak kullanılmıştır.

tetrat ‘defter’ <Rus. тетрад *Tetrattarıñı ajaar.* ‘Defterlerinizi açınız.’ [RŞR, 92]

zavot ‘fabrika’ <Rus. завод [UŞY, 34]

2.2.1.4. /j/ > /ş/

etaş ‘kat’ <Rus. этаж *Turada peş etaşığı kirpiş emner köp.* ‘Şehirde beş katlı tuğla evler çoktur.’ [RŞR, 79]

2.2.1.5. /v/ > /p/

Ön sesinde /v/ bulunan kelimelerde ise farklı bir durum görülür. /v/’nin ötümsüz karşılığı olan /f/ Şor Türkçesinde kelime başında bulunmadığı için bu ses /p/’ye değişir.

parata ‘avlu kapısı’ (Rus. ворота [UŞY, 56])

pedre ‘kova, bakraç’ <Rus. ведро [UŞY, 48]

perstak ‘tezgâh’ <Rus. верстак [UŞY, 67]

pilka ‘çatal’ <Rus. вилка [UŞY, 48]

2.2.2. Ünsüz ikizleşmesi

sappok ‘çizme’ <Rus. сапог [KP, 16 satır]. *Proben*’de **sappok** şeklinde tespit edilen kelime günümüz Şor metinlerinde **sapök** şeklinde kullanılmaktadır (bk. 2.2.1.2.)

2.2.3. Ünsüz tekleşmesi

subot ‘cumartesi’ <Rus. суббота [RŞR, 62]

2.3. Hece düşmesi

plat ‘baş örtüsü’ <Rus. платок [ŞŞ, 81; RŞR, 77; UŞY, 88]

prastek ‘yoğurt’ <Rus. простокваша [RŞR, 72]

skabre ‘tava’ <Rus. сковорода *Nıbrıkanı skabrede kaarıp al.* ‘Yumurta’yı tavada kızart.’ [RŞR, 74]

3. Anlam aktarması

Rusça alıntılarının sadece kelime ölçüsünde kaldığını söylemek mümkün değildir. *Anlam aktarması* yoluyla da Rusça şekillerin Şor Türkçesine girdiğini görmekteyiz. Verici dil Rusçanın anlam özelliğini, kelime olarak da alıcı dil Şor Türkçesinin özelliğini taşıyan bu kullanışlara en iyi örnek **kontsert kör-** ‘konser dinlemek’ şeklindedir. [RŞR, 42]. Rusçada *концерт посмотреть* ‘konser seyretmek, konser görmek’ genel Türkçede ‘konser dinlemek; konsere gitmek’ şeklinde karşılanır. Ancak, Şor Türkçesinde Rusçadaki *концерт посмотреть* ‘seyretmek, bakmak’ şekli, *anlam aktarması* yoluyla **kontsert kör-** olarak kullanılmaktadır.

4. Sonuç

Toplumlar, dünyadan soyutlanmış birşekilde yaşayamadığı gibi, diller de başka dillerle kelime alışverişi yapmadan yaşayamazlar. Her dilin söz varlığı içerisinde ödünçlemeler, alıntılar vardır. Uygarlığın ilerlemesiyle yeni kavramlara ve kelimelere ihtiyaç duyulduğu da bilinen bir gerçektir. Bazen bu kavramlar, yabancı dillerden alıntılarla, ödünçlemelerle karşılanır. Söz varlığını incelediğimiz Şor Türkçesinin söz varlığında çeşitli dillerden alıntılar ve ödünçlemeler vardır. Bunlar içerisinde en fazla yer tutan dillerden biri Rusçadır. Başlangıçta sınırlı sayıda Rusça kelimelerin yer aldığı Şor Türkçesi söz varlığında Rusça alıntı ve ödünçlemeler zamanla artmağa başlamıştır. Bunda Rusçanın Şor Türkçesi arasında ikinci bir iletişim dili hâline gelmesinin rolü büyüktür. Rusların Sibirya'yı işgal etmesi ve bölgede hâkimiyet kurmasıyla Rusça *üst katman* dili durumuna gelmiş, Sovyet döneminde Rusça, Rus olmayan halklara iletişim aracı olarak empoze edilmiştir. Bu durum Şor Türkçesini olduğu kadar bölgedeki pek çok dili olumsuz olarak etkilemiştir. Günümüzde bazı Sibirya dilleri yok olmak üzeredir. Şor Türkçesi ise az sayıdaki Şor'un ana dili olma özelliğini devam ettiriyor. İki dillilik, Şor Türkçesindeki Rusça alıntı ve ödünçlemelerin artmasına yol açmıştır. 1995'te yayımladığımız *Şor Sözlüğü*'nde az sayıda Rusça alıntı yer almıştı. Yaptığımız tarama ve derlemeyle Şorca metinlere girmiş olan Rusça alıntı ve ödünçlemeler belirlenmiştir. Bu kelimeler *Şor Sözlüğü*'nün yakında yayımlanacak ikinci baskısına dahil edilecektir.

Son dönemdeki bunca Rusça alıntıya rağmen bazı yeni kavramlara ana dilin imkânlarından yararlanılarak karşılık bulunmasından da söz etmek gerekir. Bu kelimelerden bazıları *Sibirya Araştırmaları*'nda yayımlanan bildirimizde yer almaktadır. [Akalin, 78].

5. Kısaltmalar ve Kaynakça

Akalin Şükrü Halûk Akalin, "Şor Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine Göz-

lemeler", *Sibirya Araştırmaları*, Simurg Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 69-81.

- Ar.* Arapça.
- Banguoğlu* Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları 528, Ankara, 1990, s. 143.
- Çin.* Çince.
- çok.* çokluk.
- Far.* Farsça.
- Karaağaç* Günay Karaağaç, *Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler*, Türk Dili dergisi, TDK yayını, s. 552, ss. 499-510, Ankara, Aralık 1997.
- KP* W Radloff, *Proben der Volkslitteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens*, I Theil, Sanktpeterburg, 1886 (310.-325. sayfalar arasındaki *Kan Pergen* destanı).
- Manç.* Mançuca.
- Mo.* Moğolca.
- RŞR* М.П.Амзоров ve И.В. Шентсова, *Русско-Шорский Разговорник Казак-Шор Ербектери*, Новокузнецк, 1992.
- Rus.* Rusça.
- RS* E.M. Mustafayev-V.G. Şçerbini, *Rusça-Türkçe Sözlük*, Moskova, 1972.
- ŞF* Н.П. Дыренкова, *Шорский Фольклор*, Moskova, 1940.
- ŞS* N.N. Kurpeşko-Tannagaşeva ve Doç. Dr. Şükrü Halûk Akalın, *Şor Sözlüğü*, Türkoloji Araştırmaları yayınları, Adana, 1995.
- UŞY* Е.Ф. Чиспияков, *Учебник Шорского Языка*, Кемерово, 1992.